

REGULACIJA I NADZOR BANAKA

Dr Šerif Šabović

Ekonomski fakultet Priština u Kosovskoj Mitrovici

Rezime: Regulacija i nadzor banaka postaju izuzetno značajni u uslovima svetske ekonomske krize. Banke su finansijske institucije od javnog poverenja. Zbog toga banke moraju imati zaštitu društva u vidu čvrste regulative i nadzora. Poseban problem je do kog stepena monetarne vlasti treba da se mešaju u poslovanje banaka. Banke ne smeju biti privilegovani finansijski posrednici i moraju poštovati određeni minimum finansijske discipline.

UVOD

Bankarstvo utiče na razvoj svih privrednih delatnosti. Nema zdrave privrede bez jakih i stabilnih banaka. Procesi globalizacije su zahvatili svetsku ekonomiju i promenili bankarsku delatnost. Banke sve više liče na finansijske konglomerate. U bankama se sve više pored klasičnih poslova, nude usluge investicionog i privatnog bankarstva, usluge osiguranja i trgovine hartijama od vrednosti. Većina poslova koji su dugo bili privilegija samo banaka, danas su dostupni mnogobrojnim finansijskim institucijama.

Novi poslovi i nova tehnološka rešenja zahtevaju od banaka veću fleksibilnost i prilagođavanje promenjenim uslovima finansijskog tržišta. Internet i mobilno bankarstvo promenili su pojam pristupa banci. Kroz procese integracije i preuzimanja smanjen je broj banaka na finansijskom tržištu. Bankarstvo je delatnost promena. Bankarska delatnost stalno nudi nešto novo. Zbog toga su banke sve više izložene promenama. Liderska pozicija bankarstva u finansijskoj delatnosti više nije sigurna. Nemoguće

Dr Šerif Šabović

je više izučavati bankarstvo odvojeno od finansijskog tržišta i delovanja ostalih finansijskih posrednika. U osnovi bankarstva je fenomen poverenja. Zbog toga bankarstvo spada u najstrože regulisane delatnosti.

1. Predmet regulacije i nadzora

Regulaciju i nadzor nad poslovanjem banke čine:¹

1. Regulacija i nadzor nad ekonomskim poslovanjem banaka-ekonomska regulacija.
2. Regulacija i nadzor nad sigurnošću poslovanja banaka-prudenciona regulacija, i
3. Regulacija i nadzor nad tokovima informacija o poslovanju-informaciona regulacija.

Ekonomska regulacija obuhvata: a) regulaciju kamatnih stopa, b) osnivanje banke, c) osnivački kapital banke, d) menadžment banke, e) organizaciju poslovanja banke, f) prestanak rada banke, g) vrste poslova banke i sl. Ova vrsta regulacije definiše pojam banke i predmet njenog poslovanja. Ekonomska regulacija determiniše poslovanje i ostalih finansijskih posrednika.

Prudenciona kontrola banke obuhvata: a) adekvatnost kapitala banke, b) obim i vrste kredita koje banka može da odobrava, c) ograničenja u visini kredita pojedinačnom klijentu, d) ograničenja kod kredita koje banka odobrava zaposlenim, e) ograničenja u pogledu obima i vrste bankarskih aktivnosti.

Informaciona regulacija ima za cilj da spreči pojavu monopola i osigura ponudu bankarskih proizvoda i usluga pod jednakim

¹ Beke-Trivunac Jozefina: Prudenciona regulacija i nadzor nad bankama, Beograd, 1999.god. str.108-111.

uslovima za sve klijente. Ova vrsta regulacije nameće bankama i ostlim finansijskim posrednicima, da njihovi proizvodi i usluge imaju određene specifične podatke. Informaciona regulacija utvrđuje: a) standarde za finansijske izveštaje banke, b) dostupnost finansijskih izveštaja javnosti, c) standardan način reklamiranja proizvoda i usluga banke i njihovih cena i sl.

Troškovi regulacije i nadzora mogu biti vidljivi i nevidljivi. Troškove regulacije i nadzora pokrivaju: a) vlasnici banke u vidu smanjenja zadržane zarade, b) deponenti banke preko cene usluga, c) dužnici banke preko cene kapitala, i d) poreski obveznici u slučaju propasti banke. Kako bi smanjile troškove regulacije, banke šire svoju delatnost, uvode nove proizvode i usluge koji nisu predmet regulacije i nadzora.

Ekonomska regulacija je najskuplji deo regulacije kod finansijskih posrednika. Finansijske posrednike najmanje košta informaciona regulacija. Informaciona regulacija može da supstituiše druge oblike regulacije. Ova regulacija utiče na kvalitetnu informisanost klijenata i blagovremenu procenu rizika.

Na finansijskom tržištu regulacija je potrebna radi zaštite: a) investitora od lošeg kvaliteta proizvoda i usluga i izloženosti riziku, b) tržišta od monopola i koncentracije, c) od nelegalnih aktivnosti, kao što je pranje novca, izbegavanje poreskih obaveza, pronevere i sl. i d) od eksternalija kojima se podriva stabilnost finansijskog sistema.²

Glavni razlog regulative i nadzora bankarskog sektora je: a) zaštita klijenata banke, i b) očuvanje stabilnosti finansijskog

² Primer negativne eksternalije je zagađivanje životne sredine putem zagađivanja vazduha, vode i prirode od strane pojedinca. Na finansijskom tržištu eksternalije uglavnom imaju negativan karakter.

Dr Šerif Šabović

sistema zemlje. Banke posebno moraju biti svesne toga, da su čuvari štednje pojedinaca i porodica. Gubitak ovih sredstava usled bankrota banaka, imao bi katastrofalne posledice za pojedince i porodice i celokupan finansijski sistem zemlje.

Pored toga banke obavljaju i funkciju platnog prometa za svoje klijente. Banke i ostali finansijski posrednici vrše alokaciju finansijskih sredstava u privredi. Banke usmeravaju štednju u profitabilne privredne grane i ubrzavaju razvoj nacionalne ekonomije. Bez banaka nema efikasne posredničke funkcije, nema prenosa novca, nema efikasne alokacije finansijskih sredstava, ne postoji mogućnost obezbeđenja likvidnosti klijenata itd.

Na pojavu savremenih finansijskih kriza posebno su uticali sledeći faktori:³ a) povećanje kamatnih stopa, b) porast neizvesnosti, c) uticaj tržišta aktive na bilans stanja, d) problemi u bankarskom sektoru, i e) budžetski debalansi.

Klijenti koji žele najviše da rizikuju, voljni su da plate najviše **kamatne stope**. Njihovi zahtevi mogu biti izuzetno rizični. Tražnja ovih klijenata za pozajmljivanjem kapitala je velika. Nasuprot njih nalaze se klijenti koji ne žele da rizikuju. Kreditni rizik kod njih je nizak. Međutim, ako dođe do pojačane tražnje i rasta kamatnih stopa, klijenti sa niskim nivoom kreditnog rizika uzdržaće se od zaduživanja. To će izazvati velike probleme u bankarskom sektoru.

Banke se nalaze u specifičnoj situaciji. Na jednoj strani su klijenti sa visokom tražnjom i visokim rizikom. Na drugoj strani su klijenti sa niskim kreditnim rizikom i smanjenom tražnjom.

³ Dr Šerif Šabović: Međunarodne finansije, Alfa-Slovo, Kraljevo, 2007.god. str. 191-193.

Sve to dovodi do ozbiljnijeg ugrožavanja kreditne aktivnosti banaka. Pad kreditne aktivnosti uzrokuje pad investicione i privredne aktivnosti.

Porast neizvesnosti i rizika na finansijskom tržištu je izuzetno veliki. Rizik na finansijskom tržištu ogleda se u bankrotstvu pojedinih finansijskih posrednika i u opštoj ekonomskoj recesiji. Banke više nisu u stanju da prepoznaju obim kreditnog rizika. Odjednom svi klijenti postaju na određeni način rizični. Sve to uslovljava pad obima kreditiranja i investicione aktivnosti.

Uticaj tržišta aktive na bilans stanja manifestuje se preko pada cene akcija na berzi. Pad vrednosti akcija smanjuje kapital kompanija, banaka i ostalih finansijskih posrednika. Neto vrednost učesnika na finansijskom tržištu postaje sve manja. Kod banaka se javlja dvostruki problem. Na jednoj strani su problem ranije odobreni krediti i smanjivanje vredosti kolateralnog jemstva. Banke postaju sve manje zaštićene, a kreditni rizik se stalno uvećava.

Na drugoj strani, banke sve manje odobravaju kredite usled smanjenog kapitala zajmotražioca. U fazi ekonomske recesije kompanije nisu zainteresovane za nova investiciona ulaganja. Sve to skupa utiče na smanjenje obima kreditiranja i pad privredne aktivnosti.

Problemi u bankarskom sektoru ogledaju se u smanjenju kapitala sa kojima banke u ekonomskoj receiji raspolažu. Neto vrednost banaka sve je manja. Smanjuje se kreditni potencijal banaka, što ima za posledicu sve manje raspoloživih sredstava za kreditiranje klijenata. Smanjeni obim kredita znači i smanjenu privrednu aktivnost klijenata. Dolazi postepeno do propadanja

Dr Šerif Šabović

pojedinih banaka, što neminovno izaziva stanje bankarske panike kod klijenata.

Asimetrične informacije utiču da deponenti sve više povlače svoje depozite iz banaka. Panika među deponentima se povećava, a banke sve više propadaju. Obim kreditiranja značajno opada, a kamatne stope na tržištu kapitala neprestano rastu. Sve to utiče na smanjenje obima investicija i ukupne privredne aktivnosti klijenata.

Budžetski debalansi izazivaju strah kod klijenata od neispunjenja obaveza od strane države. Kada takva država emituje obveznice nastaje problem. Klijenti zbog visokog rizika nisu voljni da investiraju u državne obveznice. Tada država vrši pritisak na banke da kupuju emitovane obveznice. Ako dođe do pada tržišne vrednosti hartija od vrednosti, to će uticati na smanjenje aktive banke. Smanjena aktiva direktno utiče na smanjenje kreditnog potencijala banke. To će na kraju imati za posledicu smanjenje obima kredita.

Strah od neispunjenja obaveza od strane države utiče na formiranje deviznog kursa. U takvoj situaciji mora doći do depresijacije domaće valute u odnosu na strane valute. Smanjenje vrednosti domaće valute na tržištu, ima za posledicu smanjenje priliva deviza i problem deviznog bilansa.

Primer 1: Hedžing fond Long Term Capital Markets-LTCM, bio je pred kolapsom 1998.godine. Postojala je velika zabrinutost, da bi njegov bankrot mogao da ugrozi stabilnost međunarodnog finansijskog tržišta. FDIC je bio prinuđen da interveniše i formira konzorcijum međunarodnih banaka za spašavanje fonda. Intervencija spašavanja LTCM je koštala 3.652 milijardi američkih dolara. Za spašavanje fonda nisu korišćena sredstva poreskih obveznika. FDIC je procenio da bi posledice propadanja

fonda bile velike. FDIC je izvršio pritisak na banke da učestvuju u oporavku fonda.

U oporavku fonda sa po 300 miliona američkih dolara učestvovala su sledeće banke: Goldman Sachs, Salomon Smith Barney, Bankers Trust, Deutsche Bank, JP Morgan, Merrill Lynch, Morgan Stanley, Credit Suisse, UBS, Chase Manhattan i Barclays Capital. To su banke koje su u ovom slučaju bile izložene najvećem riziku. Ostale banke učestvovala su sa nešto manjim iznosima sredstava. Na primer, sa po 100 miliona američkih dolara u oporavku fonda učestvovala su banke: Societe Generale, Lehman Brothers, Paribas itd.

Primer 2: Rizik plaćanja evidentiran je 1974.godine, kada je bankrotirala jedna nemačka banka pod nazivom Bankhaus Herstatt. Banka je bankrotirala zbog deficita likvidnosti, odsustva priliva i odlaganja plaćanja. Rizik plaćanja nastaje, ako jedna strana prema dogovoru plaća novcem ili dostavlja sredstva pre nego što primi sopstvenu gotovinu ili sredstva, izlažući ih time potencijalnom riziku. U tom periodu pažnja nadzornih organa bila je usmerena na izloženost banaka deviznom riziku. U Nemačkoj je tada znatno unapređen sistem zaštite depozita, a u Bazelu je osnovan Bazelski komitet za nadzor nad bankama.

Primer 3: Rizik suvereniteta znači izostanak plaćanja obaveze od strane vlade, odnosno zajmoprimac odbija da prizna svoje eksterne obaveze. Primer je Meksiko, koji je 1982.godine odbio uredno da vraća svoje obaveze stranim bankama. To je navelo zakonodavstvo u SAD, da zahteva od američkih banaka, da sva potraživanja koja nisu naplaćena u roku od tri meseca budu tretirana kao sporna potraživanja. Banke su bile primorane, da preko Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke,

Dr Šerif Šabović

ponađu način za prestruktuiranje dugova i snize troškove servisiranja kredita.

2. Ciljevi regulacije i nadzora

Banke u svom poslovanju moraju zadovoljiti sledeća tri cilja: a) sigurnost bankarskog poslovanja, b) stabilnost bankarskog poslovanja, i c) konkurentnost i efikasnost bankarskog poslovanja.

Sigurnost banke je značajna pre svega sa stanovišta zaštite deponenata banke. Sve do 1934.godine zaštita deponenata nije posebno postojala u bankama. Propast banaka za vreme Velike ekonomske krize, označio je stanje u kome banke više nisu mogle da izmire obaveze prema deponentima. Deponenti su morali da čekaju sve dok se banka ne likvidira, da bi eventualno povratili svoje depozite.

Nakon ovih događaja deponenti sa strahom drže novac u bankama. Deponenti nisu imali dovoljno kvalitetnih informacija o bonitetu određene banke. Takva situacija ih je često dovodila u stanje **bankarske panike**. Ako je privreda u fazi recesije, a depoziti kod banke nisu osigurani, deponente hvata stanje bankarske panike.

Deponenti imaju jedne, a banke druge informacije. To stanje je poznato kao fenomen asimetričnih informacija. Ugovorne strane u finansijskom poslovanju nemaju iste informacije, što može veoma negativno da utiče na funkcionisanje bankarskog sistema. Deponenti tada žele da povuku svoje depozite iz banaka. Deponenti opsedaju i dobre i loše banke, dovodeći tako bankarski sektor u nezavidan položaj. Bankarska panika se nastavlja. Tada

država mora da reaguje. Jedan od načina vraćanja poverenja i sigurnosti u banke je osiguranje depozita.

U SAD je 1934.godine formirana Federalna korporacija za osiguranje depozita-FDIC. Deponentima je garantovana isplata depozita do sto hiljada američkih dolara. To vraća poverenje deponentata u banke. U slučaju krize i propasti banke, deponenti ne moraju više da opsedaju banke da bi povukli svoja sredstva. Osiguranje depozita u SAD uticalo je, da se smanji broj propadanja banaka u toku jedne godine u odnosu na raniji period, kada nije postojalo osigurnaje depozita.

Osiguranje depozita predstavlja način kojim banke i država vraćaju poverenje deponentima. Državno osiguranje depozita sve je popularnije u svetu. Sve veći broj zemalja primenjuje ovu vrstu osiguranja. U pojedinim zemljama država pomaže banke koje su u problemima putem odobravanja pozajmica. U nekim državama, banke daju garancije deponentima problematičnih banaka da će biti isplaćeni u potpunosti.

Drugi važan cilju u poslovanju banke je njena **stabilnost**. Određene banke imaju sklonost ulaska u rizične poslove. Rizična aktiva donosi banci veće prihode, ali stvara i velike probleme. Deponenti mogu da imaju probleme zbog takvih aktivnosti banke. Međutim, deponenti ne mogu da nametnu način na koji će se ponašati banka u donošenju poslovnih odluka.

Država svojom regulativom sprečava banke da preduzimaju rizične aktivnosti. Zahtev bankama za određenom visinom kapitala u odnosu na rizičnu aktivu, primorava banke da smanje rizično poslovanje. Ako je banka prinuđena da ima određeni nivo vlasničkog kapitala u svojim bilansima, sigurno će se manje

Dr Šerif Šabović

upuštati u rizične aktivnosti. Na taj način smanjiće gubitke u poslovanju, a deponenti će biti sigurniji u rad banke.

U poslednje vreme naglo je porastao rizik vanbilansnih aktivnosti banke. Takođe je u porastu rizična aktiva banke. Na osnovu sporazma između predstavnika banaka iz razvijenih zemalja, osnovan je Bazelski komitet za regulativu i nadzor banaka. Bazelski sporazum je predvideo obavezu banka, da drže najmanje 8% kapitala od rizične aktive kojom raspolažu. Ovaj sporazum prihvatilo je više od 100 zemalja u svetu.

Nadzorni organi kontrolišu, da li banka poštuje propise u vezi potrebnog nivoa kapitala, imovine, upravljanja, prihoda i likvidnosti banke. Ako banka ne poštuje utvrđene standarde, nadzorni organi mogu da izdaju nalog za prekid rada banke. Na taj način smanjuje se rizik poslovanja banaka.

Izdavanje dozvole bankama i provera adekvatnosti kapitala, mora biti podvrgnuto određenim procedurama. Kod izdavanja dozvole za rad mora postojati plan poslovanja. Na osnovu podnetog plana poslovanja banke, nadzorni organi procenjuju buduće poslovanje banke i kvalitet upravljanja bankom. Potrebno je sagledati buduće izvore prihoda i visinu početnog kapitala banke.

Jedan od najvažnijih ciljeva u poslovanju svake banke je **povećanje konkurentnosti i efikasnosti poslovanja**. Oštiri konkurencija može naterati banke da se upuste u nešto rizičnije poslovanje. Ako padne profitabilnost banke, menadžment banke pokušava da pad profita kompenzira ulaskom u rizičnije poslove. Mnoge zemlje na različite načine štite banke od konkurencije. Naročito se to odnosi na ulazak stranih banaka na određena područja. Ograničavanje konkurencije smanjuje efikasnost

poslovanja banaka. Najmanji stepen ograničenja je u bankama razvijenih zemalja.

Veća konkurencija znači bolji kvalitet proizvoda i usluga koje banka pruža svojim klijentima. Veća konkurencija podrazumeva niže cene proizvoda i usluga banke. To znači niže kamatne stope na kredite i veće kamatne stope na depozite. Što je veća konkurencija, to je manji raskorak između aktivnih i pasivnih kamatnih stopa.

Banka je stalno izložena sukobu međusobno suprotstavljenih interesa. Na jednoj strani je konkurencija i efikasnost poslovanja, a na drugoj strani sigurnost i stabilnost poslovanja banke. Ravnotežu između ovako suprotstavljenih ciljeva banke teško je ostvariti.

Tabela 1: Razvoj američkog bankarstva u poslednjih 200 godina

Opis režima	Period	Dominantni ciljevi
Povlašćeno bankarstvo	1776 - 1837.	Nekonkurentna struktura koja se manifestovala zabranom nacionalnog bankarstva
Slobodno bankarstvo	1838 - 1932.	Konkurentna struktura i efikasnost bankarstva
Kartelno bankarstvo	1933 - 1978.	Sigurnost i stabilnost
Konkurentsko i sigurno bankarstvo	1979 - danas	Ravnoteža između konkurentnosti i efikasnosti prema sigurnosti i stabilnosti

Ključni pokazatelj snage jedne banke je onaj koji ukazuje na stepen zaštite banke od izloženosti riziku. Taj pokazatelj odnosi se na neto vrednost bančine aktive. Neto vrednost banke

Dr Šerif Šabović

predstavlja razliku između ukupne aktive banke i ukupnih obaveza banke. Banka mora imati lak i jednostavan pristup informacijama koje ukazuju na njenu snagu i bonitet.

Poverenje u bankarski sistem jedne zemlje je u funkciji neto vrednosti imovine banke, stabilnosti zarade i kvaliteta dostupnih informacija. Svakako, da ovome treba dodati još elemenat osiguranja depozita, kao svojevrsnu garanciju države. Prema tome, poverenje u bankarski sistem može se iskazati kao funkcija neto vrednosti, stabilnosti zarade, kvaliteta informacija i garancija za depozite.⁴

Poverenje = f (neto vrednost, stabilnost zarade, kvalitet informacija i garancija za depozite)

Bonitet je skup indikatora koji jednu banku čine dobrom ili lošom. Kvalitet poslovanja banke, struktura bilansa banke i finansijske pozicije su osnovni pokazatelji u analizi boniteta banke. Bonitet banke pokazuje koliko je banka uspešna, kako je njeno poslovno i finansijsko stanje. Analiza boniteta pokazuje kakve su mogućnosti budućeg rasta i razvoja banke. Analiza boniteta je ocena poslovanja banke.

Bonitet banke je kompleksan pojam koji obuhvata sledeće: a) obim i strukturu kapitala banke, b) obim i strukturu imovine banke, c) kvalitet menadžmenta banke, d) nivo i stabilnost zarade banke, i e) zadovoljavajući nivo likvidnosti banke. Bonitet banke je odraz snage banke. Banka je jaka onoliko koliko je zaštićena od rizika. Banke moraju upoznati svoje klijente, javnost, nadzorne organe i sve zainteresovane o elementima njihovog boniteta.

⁴ Joseph F. Sinkey, Jr: Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry, Third Edition, MacMillan Publishing Company, New York, 1989.godine, str. 157.

3. Asimetrične informacije

Asimetrične informacije nastaju kao posledica različitog stepena znanja i informisanosti učesnika na finansijskom tržištu. Obično jedna strana uključena u transakciju nedovoljno zna o drugoj strani. Ova činjenica otežava mogućnost ispravnog donošenja odluka na finansijskom tržištu. Ovaj problem naročito je izražen u bankarskom poslovanju. Asimetrične ili nesavršene informacije mogu da dovedu do drastičnih razlika u prirodi tržišne ravnoteže.

Problem asimertičnih informacija je veoma kompleksan problem. Asimetrija kao problem javlja se i na tržištima za potrošače. Kada potrošač kupuje polovni automobil, ima veliki problem da utvrdi da li su kola dobra ili su “krš”.⁵ Međutim, prodavac automobila ima potpunu informaciju o kvalitetu automobila. Asimetrija može da izazove velike probleme u funkcionisanju tržišta.

Primer tržišta krševa: Pretpostavimo tržište od 100 prodavaca automobila i 100 kupaca polovnih automobila. Svima je poznato, da su 50 automobila “krševi” i 50 su kvalitetni automobili. Kupci ne znaju koji je automobil “krš” a koji je kvalitetan. Vlasnici automobila jedino poznaju kvalitet svog automobila.

Vlasnik “krša” spreman je da ga ustupi za 1.000 dolara, a kvalitetan automobil vlasnik je spreman da ustupi za 2.000 dolara. Kupci automobila su spremni da plate 2.400 dolara za dobar automobil i 1.200 dolara za “krš”. Ako je moguće proveriti kvalitet automobila, “krševi” će se prodati po ceni između 1.000 i

⁵ Hal R. Varijan: Mikroekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005.godine, str. 661-680.

Dr Šerif Šabović

1.200 dolara, a kvalitetni automobili između 2.000 i 2.400 dolara. Međutim, šta se dešava ako kupci ne mogu da provere kvalitet?

Kupci su prinuđeni da nagađaju o kvalitetu svakog automobila. Pretpostavimo da postoji jednaka verovatnoća da su kola „krš“ ili kvalitetna. Tipičan kupac će biti spreman da plati 1.800 dolara ($1.200/2 + 2.400/2 = 1.800$). Vlasnici „krševa“ bi rado prodali svoj automobil po ceni od 1.800 dolara. Međutim, vlasnici kvalitetnih automobila nisu spremni da prodaju svoj automobil ispod 2.000 dolara.

Cena prosečnog automobila niža je od cene koju žele kupci kvalitetnih automobila. Po ceni od 1.800 dolara mogu se ponuditi samo „krševi“. Kada bi kupac bio siguran da će dobiti „krš“, on ne bi bio spreman da plati za njega 1.800 dolara. Ravnotežna cena na ovom tržištu je između 1.000 i 2.000 dolara. Po ceni u ovom rasponu, samo bi vlasnici „krševa“ nudili svoja kola na prodaju, a kupci očekivali da će dobiti „krš“. Zbog toga, na ovom tržištu se nikad ne bi prodao kvalitetan automobil.

Problem je u tome, što postoje **eksternalije** između prodavaca kvalitetnih automobila i loših automobila. Cene po kojoj su kupci spremni da kupe kvalitetan automobil, veće su od cena po kojoj su prodavci spremni da ih prodaju. Međutim, do transakcije neće doći. Kada pojedinac odluči da proda loša kola, on utiče na predstavu kupca o kvalitetu prosečnog automobila. To snižava cenu koju su spremni da plate za prosečan automobil i nanosi štetu prodavcima kvalitetnih automobila. Radi se o eksternalijama koje prouzrokuju neuspeh tržišta.

Analizom asimetričnih informacija bavi se agencijska teorija, odnosno **teorija zastupanja**. Ova teorija analizira odnos između principala i agenta (zastupnika). Kod banaka problem između principala i agenata javlja se između: a) akcionara banke i

menadžmenta banke, b) banke i njenih dužnika, c) deponenata i banke, i d) banke i zaposlenih u banci.

Problem nastaje zbog toga, što principal nema uvek potpune informacije o svom zastupniku. Akcionari banke nemaju uvid u sve odluke koje donosi menadžment banke. Između akcionara banke i menadžmenta banke, stalno postoji problem oko visine dividende i zadržane zarade. Akcionari banke žele što veći prinos na akcionarski kapital iskazan u obliku dividende. Menadžment banke zahteva što veću zadržanu zaradu, kako bi smanjio rizik od neuspeha. Visoka zadržana zarada smanjuje nivo dividende akcionarima. Smanjena dividenda uslovljava pad tržišne vrednosti emitovanih akcija banke. Asimetrične informacije između akcionara i menadžmenta banke su uvek prisutne.

Sličan je odnos između: a) banke i deponenata, i b) banke i dužnika. Zajmotražiocu uvek bolje poznaju svoje poslovanje od banke koja je u ulozi zajmodavca. Zbog toga uvek postoji mogućnost nastanka određenog propusta koji može skupo da košta banku.

U svim navedenim slučajevima prisutne su asimetrične informacije. Asimetrične informacije dovode do pojave rizika u poslovanju banaka i ostalih finansijskih posrednika. Nepotpune i nedostupne informacije izazivaju velike poremećaje na finansijskom tržištu.

Asimetrija informacija ispoljava se u vidu: a) smanjenog obima prometa u obliku polaganja depozita u banku i plasiranja kredita od strane banke, i b) ukalkulisavanje asimetrije informacija u cenu kapitala banke.

Primer nepotpune informacije:⁶ Slučaj dileme zatvorenika nastao je kao opis ponašanja dva saučesnika u krivičnom delu. Pretpostavimo da su obojica zatvorenika istovremeno uhapšena i da ne postoje materijalni dokazi za krivično delo. Zbog toga policija obojicu drži u odvojenim prostorijama, kako bi od njih iznudila priznanje i sprovođenje krivičnog postupka.

Pretpostavimo da je kazna za učinjeno krivično delo deset godina. Međutim, u slučaju priznanja i saradnje sa policijom ona može biti umanjena na četiri godine. Zatvorenik nema informaciju o ponašanju kolege saučesnika. Kako će se potencijalni prestupnici ponašati u toj situaciji?

Ako zatvorenik „A“ prizna da su učinili krivično delo, otvaraju se dve mogućnosti: a) ako i zatvorenik „B“ prizna, obojica su sardivali sa policijom i dobiće po četiri godine, i b) ako zatvorenik „B“ ne prizna dobiće 10 godina, a zatvorenik „A“ četiri godine. Simetrično je rešenje ako prizna zatvorenik „B“.

Najbolja strategija za njih je da ni jedan ne prizna krivično delo. U tom slučaju, usled nedostatka dokaza ni jedan zatvorenik ne može biti osuđen. Međutim, ni jedan od zatvorenika nije siguran kako će se ponašati onaj drugi. Ako ne prizna dobiće kaznu od 10 godina zatvora, a ako obojica priznaju dobiće kaznu od po četiri godine zatvora. Da su bili u prilici da se dogovore, mogli su da budu slobodni.

Informacija najmanje vredi kada je dostupna. Nedostupna informacija može puno da košta. Ovaj primer može se ilustrovati na sledeći način:

Tabela 2: Primer nepotpune informacije

⁶ Prilagođen primer Begović Boris: *Ekonomika urbanističkog planiranja*, Beograd, 1995.godine

Opcije	Za „A“, godine zatvora	Za „B“, godine zatvora	Ukupno godina zatvora
„A“ i „B“ ne priznaju	-	-	-
„A“ priznaje, „B“ ne priznaje	4	10	14
„B“ priznaje, „A“ ne priznaje	10	4	14
„A“ i „B“ priznaju	4	4	8

Problem asimetrije informacija manifestuje se dvojako: a) negativna selekcija se dešava pre nego što se transakcija obavi, i b) moralni hazard se dešava nakon što se transakcija obavi.

Negativna selekcija ili loš odabir nastaje zbog toga, što potencijalni zajmoprimci koji nose visok kreditni rizik, ujedno najviše i traže kredit kod banke. Verovatnoća da će im kredit biti odobren je velika. Zbog straha od lošeg izbora, banke uglavnom odustaju od davanja kredita ili vrše redukovanje kreditnih zahteva. Banke ne odobravaju kredite iako na tržištu postoje povoljni uslovi za kreditnu aktivnost banke.

Primer lošeg odabira može se ilustrovati iz oblasti osiguranja.⁷ Osiguravajuća kompanija želi da ponudi osiguranje od krađe bicikla. Analizom tržišta utvrđeno je, da krađa bicikla oscilira od jedne do druge sredine. U nekim krajevima krađe su česte, a u drugim krajevima krađe su retke. Šta će se desiti ako osiguravajuća kompanija odluči da ponudi osiguranje po prosečnoj stopi krađe? Ko će kupiti osiguranje po prosečnoj stopi krađe? Osiguranicima iz bezbednih krajeva ne treba naročito ova

⁷ Modifikovan primer Hal R. Varijan: Mikroekonomija, Ekonomski fakultet Beograd, 2005. godine str. 664-666.
 Ekonomski signali, Vol. 4, Br. 1, 2009

Dr Šerif Šabović

vrsta osiguranja. Međutim, osiguranicima iz krajeva gde su česte krađe, potrebna je ova vrsta osiguranja. To znači, da će zahtev za odštetu uglavnom postavljati osiguranici koji žive u rizičnim krajevima.

Prosečna stopa osiguranja za ovu kompaniju predstavlja loš odabir. Osiguranje zasnovano na prosečnoj krađi vodi ovu kompaniju u bankrot. Tarife ove kompanije moraju se zasnivati na: a) najnepovoljnijim prognozama, i b) na činjenici da osiguranici sa zanemarljivim rizikom od krađe neće biti spremni da plate skupo osiguranje.

Problem lošeg odabira javlja se i kod zdravstvenog osiguranja. Osiguravajuće kompanije ne mogu svoje tarife da grade na prosečnoj učestalosti zdravstvenih problema cele populacije u zemlji. Tarife se formiraju na prosečnoj stopi učestalosti zdravstvenih problema određene grupe osiguranika. Zdravstveno osiguranje žele najviše da uplate oni kojima je najviše potrebno. Cena osiguranja treba da odražava prosečan nivo rizika određenog dela populacije. U takvoj situaciji postoji obaveza osiguranja i svi osiguranici su motivisani da plaćaju osiguranje.

Osiguranici izloženi visokom riziku, mogu da kupe osiguranje niže od stvarnog rizika kojem su izloženi. Osiguranici izloženi niskom riziku, mogu da kupe povoljnije osiguranje od onog koje bi mogli da kupe, ako bi se osiguravali samo oni koji su izloženi visokom riziku. Do ovog rezultata dolazi zbog eksternalija između osiguranika izloženih niskom riziku i onih izloženih visokom riziku. Osiguravajuća kompanija mora svoje tarife da bazira na prosecima za određenu grupu populacije. U tom programu učestvuju svi zaposleni i tako se eliminiše loš odabir.

Moralni hazard nastaje kao posledica asimetričnih informacija nakon donošenja odluke o određenoj finansijskoj transakciji. Ako

dužnik prikriva određene informacije i upušta se u rizične poslove, nastaje rizik moralnog hazarda. Rizik moralnog hazarda postoji kako kod vlasničkih ugovora tako i kod dužničkih ugovora. Vlasnički ugovori su uglavnom akcije. Ovi ugovori podrazumevaju učešće u imovini i prinos na akcijski kapital u vidu dividende.

Moralni hazard nastaje kada jedna strana na tržištu nije u stanju da uoči postupke druge. Zbog toga se moralni hazard često naziva i problemom **skrivenih postupaka**.

Loš odabir nastaje u situaciji, kada jedna strana na tržištu nije u stanju da uoči kvalitet dobara na drugoj strani tržišta. Loš odabir se često naziva problemom **skrivenih informacija**.

Problem moralnog hazarda je posebno izražen u oblasti osiguranja. U osiguranju postoje dve suprotnosti: a) nisko osiguranje je znak da osiguranici snose veliki deo rizika, i b) visoko osiguranje izaziva problem moralnog hazarda.

Zbog problema moralnog hazarda, osiguravajuće kompanije uvek žele da osiguranik snosi deo rizika. Zato većina polisa osiguranja uključuje „franšizu“. To je onaj iznos koji osiguranik mora da plati u slučaju bilo kojeg potraživanja. Kada osiguranik plaća deo štete, osiguravajuća kompanija je sigurna da potošač ima motiv da bude pažljiv. Osiguravajuće kompanije na taj način izbegavaju rizik moralnog hazarda.

Često postoji rizik moralnog hazarda između akcionara i menadžera. Menadžeri ne posluju uvek u skladu sa interesima vlasnika kapitala. Ponekad su menadžeri manje motivisani za uvećanje profita od akcionara. Zbog toga akcionari često vrše monitoring aktivnosti kompanije, reviziju kompanije i proveru rada menadžmenta. Nivo zarada i profita je vemo važan za

otklanjanje rizika moralnog hazarda. Banke i kompanije obično delegiraju svoje predstavnike u upravnom odboru i rukovođenju, kako bi imale uvid u poslovanje menadžmenta. Na taj način vrši se kontrola rada menadžmenta i izbegava rizik pogrešnih odluka.

Kod dužničkih ugovora zajmoprimac plaća zajmodavcu fiksne novčane iznose u određenim intervalima. Kada zajmoprimac ostvaruje dobar profit, on uredno plaća ugovorene obaveze. Tada ne postoji rizik moralnog hazarda. Međutim, ako zajmoprimac ne ostvaruje profit, ako se menadžeri upuštaju u rizične poslove, zajmodavac će biti u problemu. Tada nastaje rizik moralnog hazarda. Zajmodavcu se neće uplaćivati utvrđene obaveze. Zajmodavac tada mora da proveri poslovanje zajmoprime, njegov profit i prihode koje ostvaruje. Očigledno, želja za što većim profitom motiviše zajmoprime da preduzima rizične radnje u pogledu investicionih ulaganja. To nije u skladu sa očekivanjima zajmodavca.

Zaštita od rizičnih poslova zajmoprime vrši se: a) putem monitoringa, i b) sprovođenjem restriktivnih klauzula u dužničkim ugovorima. Ove radnje smanjuju rizik moralnog hazarda. Praćenje aktivnosti zajmoprime i restriktivne klauzule u dužničkim ugovorima, smanjuju rizik moralnog hazarda ali ga u potpunosti ne eliminišu. Praktično ne postoji mogućnost kojom bi se isključila svaka rizična radnja klijenta. Rizik moralnog hazarda se mora kontrolisati. Rizikom se može upravljati, ali se ne može potpuno eliminisati.

Kapacitet banke za preuzimanje rizika determinisan je pre svega veličinom kapitala banke. Što je veći iznos kapitala banke u odnosu na plasiranu aktivu, to je veća stabilnost banke. Kapital banke sprečava propadanje banke. Ako banka nije u stanju da izmiri svoje obaveze, ako dođe do neplaniranih gubitaka u poslovanju, jedina zaštita banke od propasti je kapital. Banka

mora održavati određen nivo kapitala kako bi smanjila mogućnost da postane nesolventna.

Na potencijal banke za preuzimanje rizika utiče obim i struktura izvora sredstava banke. U prvom redu treba analizirati obim, strukturu i ročnost depozita. Svakako da su stabilniji oročeni depoziti sa dužim periodom dospeća, od kratkoročnih depozita po viđenju. Ako dođe do rizika asimetričnih informacija na finansijskom tržištu, depoziti postaju izuzetno osetljivi. Deponenti povlače svoje depozite i dovode banku u nezavidan položaj. Dolazi do takozvane isparljivosti depozita, što može da bude izuzetno rizično za banku.

Potencijal banke za preuzimanje rizika zavisi od boniteta. Banke sa visokim bonitetom imaju veliki ugled i poverenje, kako svojih klijenata tako i javnosti. Rizik asimetričnih informacija se mnogo više odražava na banke sa manjim bonitetom, nego na one banke koje imaju visok bonitet poslovanja. Banke sa visokim bonitetom imaju kvalitetan menadžment, stabilnu zaradu i dividendu, zadovoljavajući nivo likvidnosti i odgovarajući nivo kvaliteta portfolija aktive. To su banke koje imaju odgovarajuću adekvatnost kapitala.

Potencijal banke za preuzimanje rizika zavisi i od drugih faktora, kao što su: kreditni potencijal banke, kvalitet menadžmenta banke, regulativa bankarskog sistema, interna pravila i procedure banke. Za sigurnost deponenata banaka, kao i sigurnost celokupnog bankarskog sistema, izuzetno je važno da li postoji sistem osiguranja depozita u zemlji. U mnogim zemljama danas, kako razvijenim tako i onima u razvoju, to je postala uobičajena bankarska praksa.

4. Adekvatnost kapitala banke

Banke su suočene sa velikim pritiscima da obezbede i održe potreban nivo kapitala. Jedino na taj način banke štite interes klijenata i javnosti od propasti banke. Banke moraju da procene potreban nivo kapitala iz sledećih razloga:

1. Kapital banke štiti banku od njenog propadanja, ako ona nije u stanju da izmiri svoje obaveze ili je iskazala gubitak u poslovanju.
2. Nivo kapitala utiče na dobit akcionara.
3. Banka mora da obezbedi minimalnu količinu kapitala, koja je definisana kao adekvatnost kapitala banke.

Potreban nivo kapitala banke štiti investitore i čini njihova ulaganja sigurnijim. Što je veći kapital banke, to je manja mogućnost propasti banke. Međutim, što je veći kapital banke, to je manji prinos u odnosu na angažovanu aktivu. Prinos na aktivu je pokazatelj efikasnosti upravljanja bankom. U nestabilnim uslovima, banka održava visok nivo kapitala kako bi zaštitila svoje akcionare. U stabilnim uslovima, banka smanjuje nivo kapitala i povećava prinos na kapital.

Funkcije kapitala su mnogobrojne, a najznačajnije su sledeće:⁸

1. Obezbeđuje dugoročnu stabilnost banke, štiti banku od poslovnih promašaja i gubitaka.
2. Obezbeđuje potrebna sredstva za početak rada pre nego što dođe do priliva depozita ili drugih izvora finansiranja.
3. Afirmiše poverenje javnosti i investitora u finansijsku stabilnost i sigurnost banke.
4. Obezbeđuje rast i razvoj banke, uvođenje novih proizvoda i usluga, programa i opreme.

⁸ Opširnije o kapitalu banke Dr Šerif Šabović: Bankarski rizici, Alfa-Slovo, Kraljevo, 2008.godine, str. 299-325.

5. Kapital banke doprinosi da njen rast bude dugoročno održiv.
6. Kapital banke obezbeđuje banci održavanje potrebnog standarda minimalne adekvatnosti kapitala.

Kapital i rizik su tesno povezani. Kapital čine novčana sredstva koja vlasnik ulaže u banku. Banka plasira novčana sredstva na finansijskom tržištu na rizik vlasnika kapitala. Rizik vlasnika kapitala sastoji se u tome, da li će banka ostvariti planirani nivo prinosa na uložena sredstva. Vlasnik kapitala može da ostvari određeni nivo prinosa ili da pretrpi gubitak na uložena sredstva. Rizik vlasnika kapitala je veliki.

Banke su suočene sa velikim pritiscima kako kako da održe potreban nivo kapitala radi očuvanja stabilnosti. Zbog toga banke dugoročno planiraju na koji način da obezbede potreban kapital. Dodatni kapital banke obezbeđuju iz unutrašnjih i spoljnih izvora.

Osnovni unutrašnji izvor kapitala je **zadržana zarada**. To je vrlo pristupačan kapital. Banka nije upućena na tržište kapitala i nema dodatnih troškova u vezi njegove nabavke. To je jeftin izvor kapitala, a akcionarima ne pretila mogućnost usitnjavanja akcija i gubljenja kontrole nad poslovanjem banke.

Eksterni izvori kapitala banke su: a) prodaja običnih akcija, b) prodaja prioritetnih akcija, c) emisija kapitalnih vrednosnih papira, d) prodaja aktive, e) lizing određene fiksne aktive, i f) razmena akcija za dugovne hartije od vrednosti.

Razvijene zemlje shvatile su važnost potrebnog nivoa kapitala u poslovanju banaka i njegov uticaj na stabilnost celokupnog finansijskog sistema. Bilo je potrebno izgraditi određene standarde kapitala, kojih bi se banke pridržavale u svom

poslovanju. Godine 1975. deset najrazvijenijih zemalja osnovalo je Bazelski komitet za nadzor banaka. Sporazum o listi osnovnih principa za superviziju banaka objavljen je 1988.godine. Osnovni Bazelski principi klasifikovani su u sedam grupa sa 25 principa za superviziju banaka. Od tada ovaj sporazum postepeno ulazi u upotrebu kod svih onih zemalja, čije banke posluju na međunarodnom finansijskom tržištu.

Bazelska pravila trebala su da obavežu banke da: a) održavaju visoku stopu kapitala, b) smanje nejednakosti u visini stope kapitala u različitim državama, i c) obezbede ravnopravnu konkurenciju među bankama. Novi zahtevi u vezi sa kapitalom banke uvedeni su postepeno, kako bi se banke prilagodile novim standardima.

Bazelski standardi u vezi sa kapitalom danas su poznati kao Bazel I. Kompletni standardi Bazelskog sporazuma počeli su da se primenjuju 1993.godine. Prema Prvom bazelskom sporazumu, izvori bankarskog kapitala podeljeni su u dve grupe: primarni i sekundarni kapital.

Primarni kapital sadrži: a) obične akcije, b) suficit, c) zadržanu zaradu, d) prioritetne akcije bez roka dospeća, e) nematerijalnu aktivu poznatu kao goodwill, i f) druge oblike nematerijalne aktive.

Sekundarni kapital čine: a) rezerve za pokriće gubitka po kreditima i na poslovima lizinga, b) instrumenti kapitala za obligaciona prava potraživanja, c) konvertibilna potraživanja, d) srednjoročne prioritetne akcije, e) kumulativne prioritetne akcije bez roka dospeća sa neisplaćenim dividendama, f) hartije od vrednosti akcijskog kapitala, i g) drugi dugoročni instrumenti kapitala.

Tekuće stope potrebnog kapitala jedne banke prema standardima Bazelskog sporazuma su:

1. Koeficijent odnosa primarnog kapitala i aktive mora da iznosi najmanje 4%.
2. Koeficijent odnosa ukupnog kapitala (primarnog i sekundarnog) i aktive, mora da bude najmanje 8%. U strukturi ukupnog kapitala, iznos sekundarnog kapitala ograničen je na 100% od primarnog kapitala.

Aktiva banke i vanbilansne stavke banke, podeljene su u nekoliko grupa prema stepenu rizičnosti. Svaka stavka aktive i svaka vanbilansna finansijska obaveza, množi se odgovarajućim ponderisanim faktorom rizika. Ponderisani faktor rizika odražava svu izloženost banke kreditnom riziku.

Ako je poznata vrednost ukupne rizikom ponderisane aktive i ukupan iznos kapitala, moguće je odrediti koeficijent adekvatnosti kapitala prema standardima Prvog bazelskog sporazuma. Koeficijent adekvatnosti kapitala, prema međunarodnim standardima Prvog bazelskog sporazuma izgleda ovako:

Koeficijent adekvatnosti kapitala = Ukupan kapital/Ukupna rizikom ponderisana aktiva

Jedan od glavnih nedostataka Prvog bazelskog sporazuma je nemogućnost uvažavanja tržišnog rizika. Stepen rizika je isključivo projektovan na kreditni rizik banke. Rizik je jednostran i svodi se na to, da li kreditni dužnik može da izmiri obavezu ili ne. Međutim, banka je izložena i drugim tržišnim rizicima, kao što je rizik kamatne stope, rizik deviznog kursa, rizik cena hartija od vrednosti itd.

Revidirana pravila Prvog bazelskog sporazuma dozvoljavaju najvećim bankama da utvrde sopstvene metode adekvatnosti kapitala. To su modeli rizika vrednosti (VaR). Modeli rizika vrednosti predstavljaju mogućnost merenja cene ili tržišnog rizika portfolija aktive. Tržišni rizik nastaje usled nepovoljnih kretanja deviznog kursa, kamatne stope, cene akcija ili robnih cena.

Bazelski komitet za superviziju banaka, koga čini grupa od 10 zemalja, pokrenuo je 1999.godine inicijativu usklađivanja revizije i nadzorne regulative. Cilj ove inicijative je efikasnije upravljanje kapitalnom adekvatnošću banaka. Bazelski odbor je 2001.godine objavio dodatne predloge u vezi procene učinka banke. Radi postizanja organske i funkcionalne veze između delova i celine, predložene su sledeće tri komponente sporazuma:

1. Minimalne kapitalne potrebe svake banke bazirane su na sopstvenim potrebama o izloženosti riziku. Banke koriste pristup na internom rejtingu-IRB ili eksterni rejting, koji obezbeđuju renomirane agencije za kreditni rejting.
2. Povećava se značaj nadzora unutrašnjih procena izloženosti riziku od strane kontrolnih organa.
3. Povećana tržišna disciplina i pojačano informisanje o stvarnom finansijskom i kapitalnom stanju banke.

Bazil II počiva na tri stuba: a) adekvatnost kapitala, b) supervizija, i c) tržišna disciplina. Osnovni cilj Drugog bazelskog sporazuma je minimalna kapitalna adekvatnost banke. Sporazum pruža više pristupa za merenje minimalne kapitalne adekvatnosti.

5. Supervizija koncentracije i monopola

Proces integrisanja na međunarodnom finansijskom tržištu veoma je intezivan. Putem integracije nestalo je hiljade banaka, osiguravajućih i finansijskih kompanija, štedionica, brokera, diler i drugih finansijskih institucija. Pokretačka snaga ovog procesa su: a) promene u zakonskoj regulativi, b) velika konkurencija na međunarodnom finansijskom tržištu, c) smanjenje troškova poslovanja, d) veća efikasnost poslovanja, i e) potreba za smanjenjem rizika.

Proces merdžera i akvizicije omogućio je bankama, osiguravajućim kompanijama, brokerima, dilerima i fondovima da se međusobno pripoje. Tako su stvoreni veliki finansijski posrednici, koji imaju diversifikovanu poslovnu ponudu i veliku stabilnost na međunarodnom finansijskom tržištu.

Talas merdžera i akvizicije zahvatio je Evropu 90-ih godina dvadesetog veka, uporedo sa širenjem Evropske unije. Proces merdžera i akvizicije vodećih banaka, osiguravajućih kompanija, brokera i diler, naročito je bio intezivan u Nemačkoj, Francuskoj i Italiji. Azija i Japan sledili su Evropu u porastu broja merdžera i akvizicije. Dva dominantna trenda na međunarodnim tržištu poslednjih godina su:

- 1) konsolidacija, i
- 2) konvergencija.

Konsolidacija se odnosi na opadajući broj kompanija u bilo kojoj oblasti. Najbolji primer za to je osnivanje finansijskih holding kompanija, sa raznovrsnim spektrom finansijske delatnosti. Došlo je do spajanja najvećih banaka i nebankarskih finansijskih kompanija. Smanjuje se broj malih finansijskih kompanija, a uvećava obim i veličina drugih finansijskih kompanija. Usled merdžera i akvizicije, javlja se fenomen koncentracije i monopola. To je pojava kada mali broj finansijskih kompanija dominira na međunarodnom finansijskom tržištu.

Konvergenција označava širenje poslovanja kompanije van svoje delatnosti. Kompanija koja je ranije nudila samo jednu vrstu usluga, počinje da se bavi i drugim poslovima. Ovaj fenomen najbolje se uočava kod banaka i ostalih finansijskih posrednika. Sve češće oni ulaze u međusobne oblasti poslovanja sa ponudom istih ili sličnih proizvoda i usluga. Tako dolazi do preklapanja poslova i jačanja konkurencije.

Pod pritiscima konkurencije dolazi do propadanja manjih kompanija ili do njihovog pripajanja većim kompanijama. Trendovi konsolidacije i konvergenције doveli su do toga, da banke budu u zajedničkom vlasništvu sa osiguravajućim kompanijama, brokersko-dilerskim kompanijama, štedionicama i brojnim nebankarskim finansijskim institucijama.

Brojni su motivi za sprovođenje merdžera i akvizicije, a najznačajniji su sledeći:

- 1) povećanje profita kompanije,
- 2) smanjivanje rizika poslovanja,
- 3) spašavanje kompanija koje propadaju,
- 4) tržišno pozicioniranje kompanije,
- 5) povećanje efikasnosti poslovanja kompanije, i
- 6) povećanje konkurentnosti kompanije.

U slučaju nekontrolisane koncentracije, kvalitet usluga može da opadne a njihove cene da porastu. Uporedo sa rastom merdžera i akvizicije, dolazi do rasta koncentracije finansijskih usluga na međunarodnom finansijskom tržištu.

Merdžeri i akvizicije su u potpunosti promenili finansijsku delatnost, a posebno bankarstvo. Od svih uslužnih delatnosti bankarstvo je doživelo najveću transformaciju. Postavlja se opravdano pitanje, koliko merdžeri i akvizicije mogu da nanesu

štetu, odnosno koliko mogu da pomognu u održavanju potrebne konkurencije na tržištu? Tamo gde postoji visoka koncentracija bankarskih depozita i aktive, postoji rizik ugrožavanja slobodne konkurencije. U takvim uslovima, regulatorni organi na razvijenom tržištu ne daju saglasnost da se izvede merdžer ili akvizicija.

Na onom tržištu gde je došlo do povećane bankarske koncentracije, nemoguće je izvršiti merdžer ili akviziciju. Na tržištu gde je manja koncentracija, dozvoljena je realizacija merdžera ili akvizicije. Kretanje stepena koncentracije u bankarstvu pod stalnim je nadzorom regulatornih organa. Merdžeri i akvizicije koji ne podstiču slobodnu konkurenciju, ne mogu dobiti dozvolu regulatornih organa. Regulatorni organi dozvoljavaju samo one integracije koje: a) podižu stepen slobodne konkurencije, b) na adekvatan način uvode nove usluge u određenoj sredini, i c) spašavaju neuspešne kompanije od propadanja.

Stepen koncentracije na jednom finansijskom tržištu meri se učešćem aktive ili depozita, koje jedan finansijski posrednik ima ili kontroliše na određenom tržištu. Ako jedan finansijski posrednik ima ili kontroliše veći deo aktive i depozita na određenom tržištu, postoji realna opasnost da će doći do monopolskog ponašanja. Netržišno ponašanje ogleda se u pojavi monopola, visokih cena i lošeg kvaliteta. Tako ponašanje nanosi štetu klijentima i javnosti. Tržišna koncentracija izračunava se na osnovu koeficijenta koncentracije, koji je poznat kao **Herindahl- Hirschman Indeks (HHI)**.⁹

HHI pokazuje učešće aktive ili depozita svakog finansijskog posrednika koji posluje na određenom tržištu. Tržišno učešće

⁹ Ibidem, str. 280.

svakog finansijskog posrednika pojedinačno se prikazuje kao račun na kvadrat. HHI se izračunava kao zbirni račun na kvadrat tržišnog učešća svih finansijskih posrednika koji deluju na određenom tržištu.

U okviru Evropske unije postoji Briselska komisija koja vodi računa o pravilima integrisanja u okviru zajednice. Ova komisija može da blokira svaku integraciju koja vodi velikoj tržišnoj koncentraciji i kolektivnoj dominaciji. Godine 2002. SAD i Evropska unija su se složile, da vrše kontrolu procesa integrisanja američkih i evropskih transnacionalnih kompanija.

6. Supervizija banaka u Srbiji

Naš koncept regulacije i supervizije banaka definiše nekoliko najvažnijih uslova:

1. minimalne standarde za upravljanje kontrolom banke,
2. standardi klasifikacije aktive banke,
3. minimalni standardi za upravljanje rizikom banke,
4. standardi poslovanja sa licima koja su povezana sa bankom,
5. standardi solventnosti banke,
6. standardi upravljanja deviznim rizikom banke,
7. standardi upravljanja kreditnim rizikom banke, i
8. oblik i sadržaj programa i izveštaja banke.

Nezamislivo je poslovanje savremene banke bez rizika. Kvalitet menadžmenta banke ogleda se u tome kako upravlja rizikom. Organi supervizije na različite načine utiču na smanjenje bankarskog rizika. Banka ne može eliminisati rizik, ali ga može svesti na prihvatljiv nivo. Banka mora upravljati rizikom. Banka može preneti svoj rizik na druge transaktore. Ona može da

izdvoji deo bankarskog kapitala i rezervi za pokriće gubitka izazvanog uticajem bankarskog rizika.

U našem zakonodavstvu naglašeno je postojanje rizika od pravne ili druge sankcije regulatornog tela. **Izvori regulatornog rizika su:**

- Neostvarivanje ili prekoračenje propisanih uslova, kao što je primena pokazatelja adekvatnosti kapitala;
- Odsustvo klasifikacije bilansne aktive i vanbilansnih stavki, neformiranje rezervi za eventualne gubitke u poslovanju;
- Dosijeji dužnika ne sadrže predviđenu dokumentaciju;
- Odobravanje kredita klijentima bez utvrdene procedure;
- Obavljanje platnog prometa u zemlji i inostranstvu suprotno propisima i aktima banke;
- Nesprovođenje mera i radnji predviđenih za sprečavanje pranja novca, neidentifikovanje i neevidentiranje sumnjivih transakcija;
- Nedostavljanje izveštaja NBS i drugim državnim organima;
- Neispunjavanje obaveza prema zaposlenima koje su propisane radno-pravnom regulativom;
- Neispunjavanje obaveza prema poreskim organima.

Posebnu pažnju treba obratiti na **rezervisanja** koja banke vrše na osnovu propisa centralne monetarne vlasti. U zavisnosti od stepena naplativosti aktive i vanbilansnih stavki, izvršena je klasifikacija prema stepenu rizičnosti plasmana na pet kategorija: A, B, C, D, E.

U kategoriju "A" spadaju potraživanja za koje ne postoji problem naplate, uz rok tolerancije zakašnjenja do 30 dana. U kategoriju "B" spadaju potraživanja od privrede i građana koja imaju određene finansijske poteškoće, uz toleranciju u zakašnjenju u naplati od 30- 90 dana. U kategoriju "C" spadaju potraživanja

Dr Šerif Šabović

koja se plaćaju sa zakašnjenjem od 90-180 dana. U kategoriju "D" spadaju potraživanja koja se plaćaju sa zakašnjenjem od 180-365 dana. U kategoriju "E" svrstavaju se potraživanja koja se plaćaju sa zakašnjenjem od preko 365 dana.

Rezerve banke mogu biti specifične i generalne. **Specifične rezerve** imaju posebnu namenu. One nisu sastavni deo kapitala banke.

Generalne rezerve služe za pokriće gubitka i sastavni su deo kapitala banke. Nivo rezervi zavisi od klasifikacije aktive banke. Rezerve banke zavise od strukture i kvaliteta aktive. Menadžment banke deluje u pravcu poboljšanja kvaliteta aktive, kako bi smanjio potencijalne gubitke u poslovanju. Supervizorski organi imaju obavezu da sagledaju kvalitet aktive. Organi supervizije utvrđuju stopu izdvajanja sredstava u vidu kapitala radi očuvanja sigurnosti banke.

Prema međunarodnim standardima aktiva banke klasifikuje se na sledeći način:

1. **Stanardna aktiva banke**, gde dužnici o roku izmiruju svoje obaveze po osnovu glavnog duga i kamate.
2. **Substandardna aktiva** obuhvata sve dospele obaveze najmanje pre 90 dana. Ova aktiva je delimično rizična, jer ne posotji sigurnost izmirenja obaveza nakon isteka roka dospeća.
3. **Sumnjiva aktiva** obuhvata obaveze dospele pre 180 dana. Sumnjiva aktiva banke je rizična. Stepem sigurnosti da će o roku dospeća obaveze biti izmirene je minimalna. Kapitalna izdvajanja za ovu vrstu aktive su visoka.
4. **Nenaplativa aktiva** obuhvata obaveze koje su dospele najmanje pre 365 dana. Ovakvu aktivu banka otpisuje i prenosi u svoje vanbilansne evidencije. Namera banke je da izvrši delimičnu naplatu u narednom periodu.

ZAKLJUČAK

Regulaciju i nadzor nad poslovanjem banaka čine: a) ekonomska regulacija, b) prudenciona regulacija, i c) informaciona regulacija. Na finansijskom tržištu regulacija je potrebna radi zaštite: a) investitora, b) tržišta od monopola i koncentracije, c) sprečavanje nelegalnih aktivnosti, d) sprečavanje eksternalija. Na pojavu savremenih finansijskih kriza najviše su uticali sledeći faktori: a) povećanje kamatnih stopa, b) porast neizvesnosti, c) uticaj tržišta aktive na bilans stanja, d) problemi u bankarskom sektoru, i e) budžetski debalansi.

Sa stanovišta regulacije i nadzora, banke u svom poslovanju moraju zadovoljiti sledeće ciljeve: a) sigurnost poslovanja, b) stabilnost poslovanja, c) konkurentnost i efikasnost bankarskog poslovanja. Najvažniji elemenat sigurnosti poslovanja banke je osiguranje depozita. Stabilnost čini visina kapitala u odnosu na rizičnu aktivu. Konkurencija podiže efikasnost poslovanja, kvalitet proizvoda i usluga i snižava cene. Poverenje u bankarski sistem može se iskazati kao funkcija neto vrednosti, stabilnosti zarade, kvaliteta informacija i garancija za depozite. Bonitet predstavlja odraz snage banke.

Asimetrične informacije predstavljaju nedovoljno znanje jedne strane u odnosu na drugu stranu prilikom donošenja odluka. Asimetrične informacije dovode do rizika negativne selekcije i moralnog hazarda. Rizik negativne selekcije nastaje pre donošenja odluka. Moralni hazard nastaje nakon što je banka donela određenu odluku. Asimetrične informacije posebno utiču na oblast bankarstva, osiguranja, zdravstva, dužničke i vlasničke ugovore, trgovinu itd.

Najznačajnije funkcije kapitala banke su: a) obezbeđuje dugoročnu stabilnost banke, b) obezbeđuje potrebna sredstva za početak rada, c) afirmiše poverenje javnosti i investitora, d) obezbeđuje rast i razvoj banke, e) doprinosi da rast banke bude dugoročno održiv, f) obezbeđuje potrebnu adekvatnost kapitala banke. Banka obezbeđuje kapital iz unutrašnjih i spoljnih izvora. Lista osnovnih Bazelskih principa efikasne supervizije banaka obuhvata 25 principa. Zvanično su objavljeni 1988.godine, poznati kao Bazel I. U njemu su utvrđeni određeni standardi kapitala banke. Koeficijent odnosa kapitala i aktive od 8%, definisan je kao standard adekvatnosti kapitala. Svaka banka može da izračuna koeficijent adekvatnosti kapitala po međunarodnim standardima Prvog bazelskog sporazuma. Koeficijent adekvatnosti kapitala se izračunava na osnovu ponderisanih faktora rizika kojima je banka izložena. Bazel II počiva na tri stuba: a) adekvatnost kapitala, b) supervizija, i c) tržišna disciplina.

Putem merdžera i akvizicije stvoreni su veliki finansijski posrednici, koji imaju solidnu poziciju na finansijskom tržištu. Dva dominantna trenda na finansijskom tržištu su konsolidacija i konvergencija. Stepenn koncentracije na određenom tržištu meri se učešćem aktive i depozita, koje jedan finansijski posrednik ima ili kontroliše na tom tržištu. Ako je veliki stepenn koncentracije, postoji opasnost pojave monopola, visokih cena i lošeg kvaliteta. Tržišna koncentracija izračunava se na osnovu Herindahl-Hirschman indeksa, poznat kao HHI indeks. Ovaj indeks pokazuje učešće aktive ili depozita svakog finansijskog posrednika koji posluje na određenom tržištu.

Koncept regulacije i supervizije banaka definiše nekoliko uslova i standarda. U našem zakonodavstvu je evidentiran regulatorni rizik i izvori regulatornog rizika. U zavisnosti od stepena naplativosti aktive i vanbilansnih stavki, izvršena je

klasifikacija aktive u pet kategorija. Prema međunarodnim standardima aktiva banke se klasifikuje kao: a) standardna aktiva, b) substandardna aktiva, c) sumnjiva aktiva, i d) nenaplativa aktiva.

REFERENCE:

1. Beim U. David: Why Are Banks Dying: The Columbia Journal of World Business, Spring, 1992. god.
2. Beke-Trivunac Jozefina: Prudenciona regulacija i nadzor nad bankama, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.god.
3. Begović Boris: Nepotpuna informisanost i rizik, Ekonomika urbanističkog planiranja, CES Mecon, Beograd, 1995.god..
4. Ćurčić N. dr Uroš: Bankarski portfolio menadžment, Novi Sad, 2002.god.
5. Crouhy, M. D. Galai, R. Mark: Risk Management, McGraw-Hill, New York, 2001.god.
6. Donnelly H. Jones, Jr. Steven J. Skinner: The New Banker-Developing Leadership in a Dinamic Era, Dow Jones-Irwin Illinois.
7. Đorđe Đukić: Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama, Beograd, 2007.godine.
8. Frederic S. Mishkin: Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta, Ekonomski fakultet, Beograd, 2006.god.
9. Hal R.Varian: Mikroekonomija-moderan pristup, prevod, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005.god.
- 10.Hagen, Jurgen und Hinrich von Stein Geld: Bank-und-Borsewese, Schafer-Poeschel Verlag, Stuttgart, 2000.god..
- 11.Jelić dr Milan: Menadžment poslovnih sistema, M. Power, Banja Luka, 2005.god.
- 12.Ljutić Ž. dr Branko: Kolaps trgovačke banke, Barings Brothers Securities CO, Financing br. 5, 1995.god.

13. Rose S. Peter, Sylvia C. Hudgins: Bankarski menadžment i finansijske usluge, Beograd, 2005.god.
14. Sinkey F. Joseph, Jr.: Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry. Third Edition, Mac Millian Publishing Company, 1989.god.
15. Šabović dr Šerif: Potpokrizis, Damad, Novi Pazar, 1993.god.
16. Šabović dr Šerif: Neusklađenost strukture izvora, časopis SDK 141-89, Beograd, 1989.god.
17. Šabović dr Šerif: Blagovremeno otkrivanje poremećaja nastalih usled neusklađenosti strukture izvora sredstava, Knjigovodstvo, broj 3-1990, Beograd, 1990.god.
18. Šabović dr Šerif: Važan faktor uspostavljanja dinamičke ravnoteže, Beograd, 1989.god.
19. Šabović dr Šerif: Bankarski menadžment, Planeta print, Beograd, 2007.godine.
20. Šabović dr Šerif: Međunarodne finansije, Alfa-Slovo, Kraljevo, 2007.godine.
21. Šabović dr Šerif: Bankarski rizici, Alfa-Slovo, Kraljevo, 2008.godine.
22. Šabović dr Šerif: Osnovi bankarstva, Grafi Color, Kraljevo, 2008.godine.
23. Šabović dr Šerif: Upravljanje kapitalom banke, Ekonomski signali, 2008.godine.
24. Šabović dr Šerif: Bankarstvo, Grafikolor, Kraljevo, 2009.god.
25. Šabović dr Šerif: Upravljanje rizikom kamatne stope, Ekonomski pogledi, 2009.god.
26. Vunjak dr Nenad, Kovačević D. dr Ljubomir: Bankarstvo, Subotica, 2006.god.